

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Sint-Josephkerk te Heelsum aangewezen

Eijkelboom, G.; Vermeer, G.

Publication date

2017

Document Version

Final published version

Published in

Cuypersbulletin

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Eijkelboom, G., & Vermeer, G. (2017). Sint-Josephkerk te Heelsum aangewezen. *Cuypersbulletin*, 22(2), 9-22.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

SINT-JOSEPHKERK TE HEELSUM AANGEWZEN // GERT EIJKELBOOM EN GERRIT VERMEER

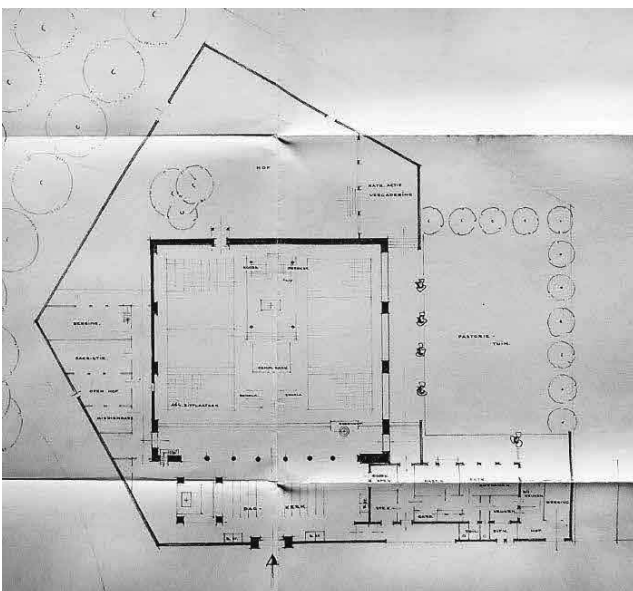
Onlangs besloot het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Renkum de Sint-Josephkerk met de vrijstaande toren en pastorie aan de Kamperdijkklaan in Heelsum aan te wijzen als gemeentelijk monument. Daarmee volgde het college de voordracht die de Stichting Cuypersgenootschap en Erfgoedvereniging Bond Heemschut hadden gedaan voor de bescherming van dit kerkgebouw uit de jaren zestig van de vorige eeuw. Volgens het onderzoek van de gemeentelijke Commissie Ruimtelijke Kwaliteit vertegenwoordigt het complex een grote cultuurhistorische waarde en heeft het voor de gemeente Renkum een hoge zeldzaamheidswaarde.

De eerste plannen voor de bouw van een nieuwe katholieke parochiekerk in Heelsum dateren van 1950. Op 1 april van dat jaar maakte de rooms-katholieke gemeenschap in Heelsum haar voornemen bekend om een kerk te bouwen op een terrein aan de Kamperdijkklaan dat zij al voor dit doel had verworven. De locatie was gunstig gekozen: nabij de toekomstige uitbreidingswijken en juist voldoende ver van de bestaande parochiekerk in Renkum.

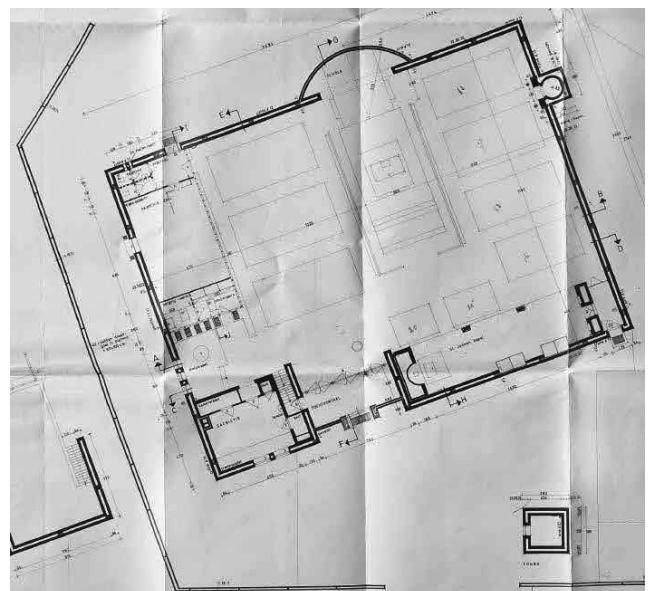
De mogelijke komst van een rooms-katholiek kerkgebouw stuitte echter van meet af aan op forse tegenstand van de protestants-christelijke meerderheid in het dorp

en de gemeenteraad. Zo deed het *Arnhems Dagblad* op 11 oktober 1952 verslag van een bewogen zitting van de Renkumse gemeenteraad, waarbij de Protestantse Christenen, de VVD en een onafhankelijk raadslid een motie indienden om een kleine villawijk te bouwen op uitgerekend de plaats waar de katholieke parochiekerk moest komen. Met tien tegen negen stemmen nam de raad de motie aan. De felle verdediging van de kerkbouw door de woordvoerder van de KVP (Katholieke Volkspartij) mocht niet baten. De gemoederen over de kerkbouwkwestie liepen soms hoog op. Zo sprak *De Veluwepost* van 15 oktober 1952 zelfs van een 'aantasting van de

Afb. 1. Schetsontwerp uit april 1958.
Archief parochie Heelsum.

Afb. 2. Plattegrond definitieve ontwerp.
Archief parochie Heelsum.

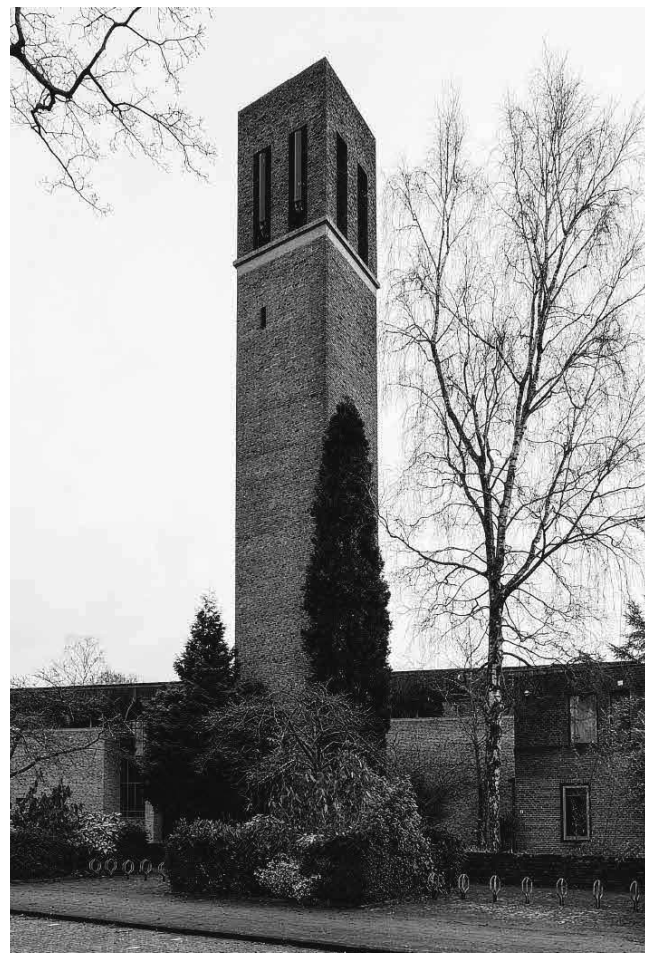
Afb. 3. Het entreegebied met ingang aan de westzijde van de kerk. Foto auteurs.

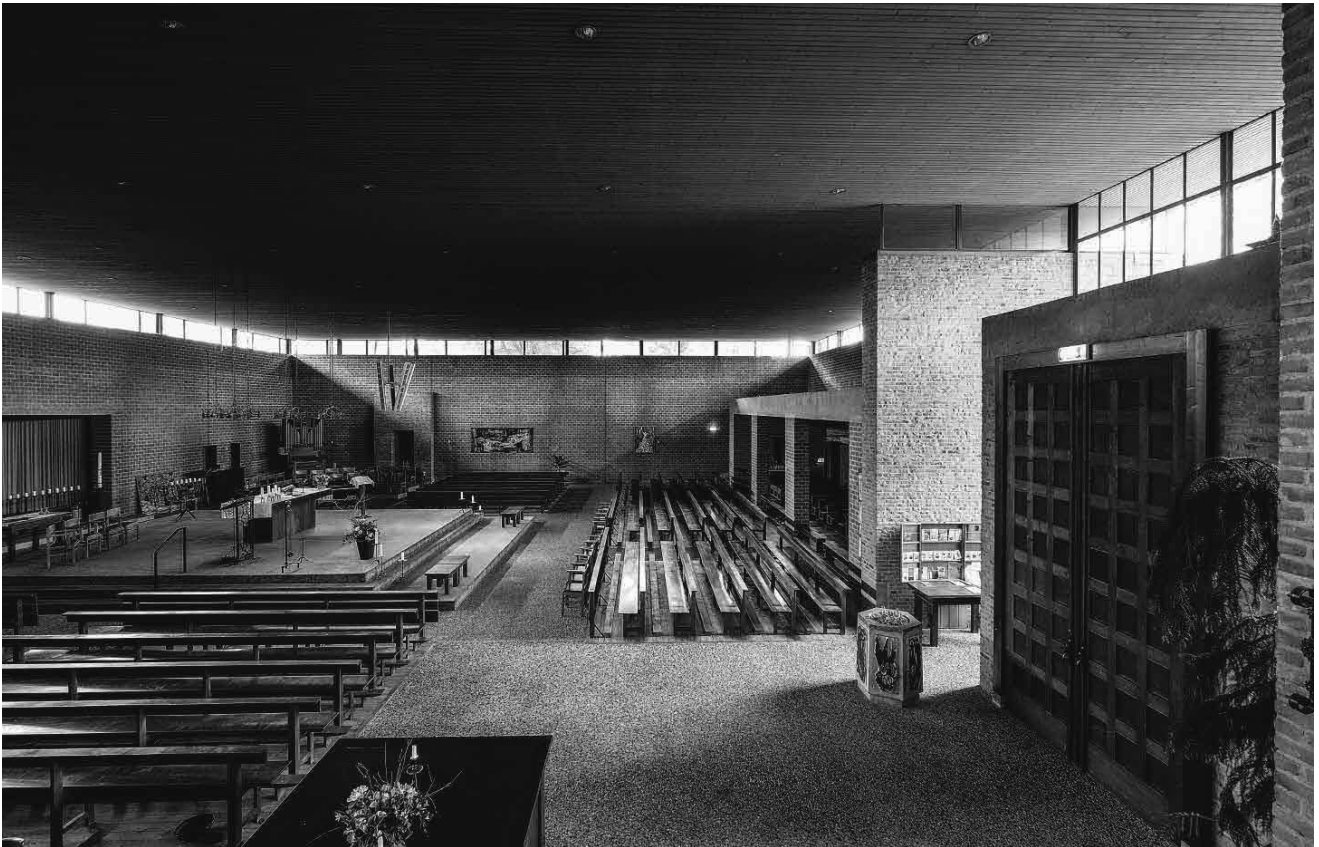
Katholieke vrijheid van uitoefening van godsdienst'. Over de massieve tegenwerking deed de katholieke gemeenschap op 3 februari 1953 haar beklag bij de Gedeputeerde Staten van de provincie Gelderland, waarbij zij de gunstige ligging van het terrein aan de Kamperdijklaan benadrukte.

In mei 1954 kwam er een nieuwe motie ter stemming in de raad, die de bouw van de katholieke kerk alsnog mogelijk moest maken. De weerstand was echter nog niet verdwenen en met de kleinst mogelijke meerderheid verwierp de raad de motie.¹ Raadslid Beumer van de PvdA hekelde dat er uit de protestants-christelijke hoek alleen gevoelsargumenten werden gebruikt: 'Laat ze eerlijk zeggen dat ze geen katholieke kerk willen, want daar komt het op neer. Men wil elkaar niet kwetsen en daarom bouwt men villa's'. 'In protestantse zin ... Vergaande obstructie tegen de bouw van katholieke kerk in Heelsum', kopte *De Opmars* van vrijdag 28 mei 1954. Daarbij maakte de krant gewag van een eventueel beroep bij de Gedeputeerde Staten en de Kroon. De parochie zette het beroep door en de Gedeputeerde Staten achtten in 1 *Hoog en Laag. Nieuwsbad voor de gemeente Renkum [...]*, 21 mei 1954.

hun uitspraak van december 1954 de bezwaren van het katholieke kerkbestuur tegen het afwijzende raadsbesluit inderdaad gegrond,

Afb. 4. De toren. Foto auteurs.

Afb. 5. Het interieur naar het zuiden gezien vanuit de koorzolder. Rechts de ingang en helemaal links de apsis. Foto auteurs.

waarna de raad net voor het kerstreces besloot de herziening van het besluit voor te bereiden. Vanaf 21 januari 1955 lag het gewijzigde besluit vier weken ter inzage, wat leidde tot meerdere bezwaren van omwonenden. Zij beweerden bij de aankoop van hun nabij gelegen percelen in de periode 1926-1935 de verzekering te hebben gekregen dat er vilabouw van een zekere welstand zou plaatsvinden. In werkelijkheid was alleen bepaald dat er woningen zouden verrijzen. Door de verandering van de bestemming achtten de bewoners zich gedupeerd. Verder verwachtten zij door de komst van de kerk verstoring van hun rust. Het college van burgemeester en wethouders liet in de reactie daarop weten zich niet te kunnen voorstellen dat de bewoners door de wijziging van de plannen financiële schade zouden kunnen lijden.²

De raad stemde in maart 1955 toch tegen het herzieningsbesluit, en daarmee was *2 Arnhem's Dagblad*, 15 maart 1955.

de kerkbouw opnieuw van de baan. Een opmerkelijk besluit, aangezien de raad ervan uitging dat er voor 3 december 1955 toch anders beschikt zou moeten worden op aanwijzing van de provincie.³ De gemeenteraad slaagde er in maart echter niet in om deze realiteit onder ogen te zien, al beweerde fractievoorzitter Van den Beld van de Protestantse Christelijken op zich niets tegen de stichting van het katholieke kerkgebouw te hebben. Hij benadrukte echter dat 'elk dorp er recht op heeft zijn eigen karakter te behouden'.⁴ In de zomer van 1956 besliste de Gedeputeerde Staten inderdaad dat de katholieke kerk op de daar toe bestemde plaats gebouwd mocht worden. Ondanks deze niet mis te verstane aanwijzing overwogen B en W toch bezwaar tegen dit besluit van het hogere bestuur aan te tekenen, wat de besluitvorming opnieuw ver-

³ *Arnhem's Dagblad*, 18 maart 1955; *De Tijd*, 9 april 1955.

⁴ *Arnhem's Dagblad*, 17 november 1955.

Afb. 6. De ingang met glaspartij van binnen gezien.
Foto auteurs.

traagde.⁵ Inzet daarbij vormde onder meer de gemoedsrust van de bewoners en de gevoelens van de bewoners.

Uiteindelijk kwam het kerkgebouw er toch. In Heelsum ontstond in 1960 een nieuwe parochie door afsplitsing van de parochies van Onze Lieve Vrouwe ten Hemelopneming te Renkum en van Onze Lieve Vrouwe van Lourdes te Doorwerth. Architect Fons Vermeulen kreeg echter al in 1958 opdracht een kerkgebouw met 700 zitplaatsen en een pastorie te ontwerpen voor Heelsum.

Het ontwerp kwam niet in een keer tot stand. In het archief van de parochie bevinden zich nog schetsontwerpen die behoorlijk afwijken van het gerealiseerde ontwerp. In een ontwerp uit april 1958 vormde een vierkante kerkzaal met daaromheen verschillende ruimten in laagbouw nog het uitgangspunt (afb. 1). Deze kerkzaal telde nog een groot aantal vensters. In januari 1960 ging

⁵ *Arnhem's Dagblad*, 26 juli 1956.

Vermeulen nog uit van een laagbouw aan de noordzijde, maar zaten alle mogelijke nevenruimten al ongeveer op de huidige plaats. In het definitieve plan uit 1960 bracht hij alle ruimten en nevenruimten onder in één tamelijk gesloten volume met een rechthoekige plattegrond (afb. 2).

Op 28 mei 1960, net voor de feitelijke oprichting van de nieuwe parochie, besteedde het kerkbestuur de bouw van de kerk en de toren aan. De aannemingsfirma Böhmer nam het werk aan voor een bedrag van 254.000 gulden. De firma Lockhorn uit Hoogezand leverde de stalen dakconstructie zonder tussensteunen. Als bouwpastoor trad J.G.M. Oosterbaan op, voordien kapelaan te Arnhem. In mei 1961 vond de inwijding van de kerk plaats. De bouw van de pastorie volgde in 1968. J.W. Peters & Zn uit Renkum nam het werk voor 89.400 gulden aan.

Bij de bepaling van de omvang van de kerk hield de parochie rekening met het uitbreidingsplan Renkum-Heelsum uit de jaren vijftig, dat in een aanzienlijke uitbreiding van de kern Heelsum ten noorden van de Bennekomseweg voorzag. Het ontwerp van het kerkgebouw anticipeerde op dit uitbreidingsplan, door het mogelijk te maken de als tijdelijk gedachte parochiezaal later alsnog bij de kerkruimte te trekken. Door deze relatief eenvoudige ingreep kon het aantal zitplaatsen met 200 stuks toenemen tot 750. Deze capaciteitsuitbreiding bleek niet nodig doordat de parochie mede door het uitblijven van de uitbreiding van Heelsum nooit de omvang bereikte waarmee bij de bouw van de Sint-Josephkerk rekening was gehouden.

De architect

A.H.J.M. (Fons) Vermeulen werd op 25 maart 1913 geboren in Beek (Gelderland), als zoon van een hoofdonderwijzer. Na zijn Mulo werkte hij als assistent van een rentmeester. Vanaf zijn 24ste volgde hij het Hoger Bouwkundig Onderwijs aan de R.K. Leergangen in

Afb. 7. De apsis gezien naar het zuiden met in het midden het doopvont uit de doopkapel. Foto auteurs.

Tilburg. Hiervoor haalde hij in 1943 het diploma. Vervolgens werkte hij drie jaar bij ir. Cees Geenen (1902-1973), die tot in de jaren vijftig bouwde volgens de beginselen van de Delftse School. Vervolgens was Vermeulen enige tijd in dienst bij het bisdom Den Bosch. Hij trouwde in 1946 en begon in 1947 zijn eigen architectenbureau. Vanaf 1951 volgde hij in het Kruithuis in Den Bosch de driejarige cursus Kerkelijke Architectuur, waar onder meer frater Hans van der Laan (1904-1991), diens jongere broer Nico van der Laan en C. Pouderoyen aan waren verbonden. Deze opleiding verwierf grote bekendheid als de Bossche School. Centraal hierin staan de opvattingen van Hans van der Laan over getalsharmonische verhoudingen. Zijn getallenreeksen volgens het 'plastische getal' moesten in de kerkarchitectuur leiden tot harmonische verhoudingen tussen alle onderdelen van een gebouw. Vermeulen toonde veel interesse voor het plastisch getal, maar bekende ronduit er niet alles van te doorgronden. Zijn naaste medewerker, de Bossche Schoolarchitect Bram

Middelhoek, wist er wel alles van en zou erop toe hebben gezien dat de ontwerpen van het bureau in de leer pasten. Het architectenbureau van Vermeulen, dat niet al te rechtlijnig was, kreeg al snel veel grote opdrachten, mede doordat Vermeulen een goed netwerker was. Middelhoek en Wick Bannenberg namen het bureau in 1979 over toen Fons Vermeulen met pensioen ging. Na het overlijden van Middelhoek namen de opdrachten snel in aantal af en hield het bureau op te bestaan. Fons Vermeulen overleed in 2013.

Vermeulen liet een omvangrijk en gevarieerd oeuvre na, dat nog niet is geïnventariseerd. In Oirschot restaureerde hij het Hof van Solms en breidde hij dat uit. Hier bouwde hij ook een kantoor van de Amrobank, de Landbouwschool met directeurswoning, een kantoor met showroom voor een meubelzaak, diverse huizen, de brandweerkazerne en diverse woningbouwprojecten voor de gemeente en het bouwbedrijf Van Breemaat. Voor opdrachtgevers in Venlo leverde hij ontwerpen voor het Medisch Centrum, de Mar-

tinusschool, tientallen villa's, waaronder velen met praktijkruimten, en enkele woonwijken. Te Blerick bouwde hij een tuinbouwschool. In Eindhoven realiseerde hij drie filialen van de Rabobank en kinderdagverblijven. In Veldhoven bouwde hij vier scholen en Schouwborg De Schalm. 't Honk in Zeelde en De Berkt in Oerle zijn eveneens werken van hem. Behalve in Veldhoven verrezen er ook in Knegsel, Riethoven en Alphen gemeenschapshuizen van zijn hand. In de Haagse Beemden te Breda ontwierp hij een hele woonwijk. Enkele villa's van Vermeulens bureau zijn nog te vinden in Hoog Wageningen. In Drunen bouwde hij een bejaardenhuis en in Eersel en Maarheeze een Wit Gele Kruisgebouw. Brandweerkazernes bouwde hij behalve in Oirschot ook in Maarheeze en Mierlo. In Zeelst restaureerde hij museum 't Oude Slot.

Twee kerken

Nog voor Vermeulen deelnam aan de cursus Kerkelijke Architectuur in Den Bosch, bouw-

de hij in 1949 een kerk in het buurtschap Veulen, de Heilige Anthonius van Padua. Die eenvoudige zaalkerk eindigt aan de oostzijde in een halfronde apsis. In de zijbeuk aan de noordzijde bevinden zich de doopkapel, de biechtkapel en de dagkapel. Het noordelijke dwarspand biedt plaats aan een sacristie. De kleine rondboogvensters gaan terug op de middeleeuwen. In de westgevel herinnert het roosvenster aan de Italiaanse kerken. De klokken hangen in een klokkenmuur boven de oostgevel. Alles bijeen verwijst de kapel ondubbelzinnig naar de Italiaanse middeleeuwen. Veel katholieke architecten in het zuiden van Nederland bouwden net na de oorlog in een traditionalistische stijl, maar kozen later voor een meer modernistische benadering, mede onder invloed van de vernieuwingsgolf tijdens het Tweede Vaticaans Concilie, dat van 1962 en 1965 werd gehouden. Net als architecten als Cees Geenen en Jos. Bedaux, maakte Vermeulen deze omslag. Zijn kerk in Heelsum uit 1961 past geheel in die moder-

Afb. 8. Het podium met het hoofdaltaar, kort na de oplevering van de kerk. Archief parochie.

Afb. 9. De preekstoel. Foto auteurs.

Afb. 10. Het interieur gezien naar het noorden. Achter de muur links, onder de koorzolder, gaat de de sacristie schuil. De doopkapel in het midden, onder de koorzolder, staat in open verbinding met de kerkruijnte. Achter de houten afschieting rechts bevindt zich de ontmoetingsruimte De Sluis. Op de voorgrond staat de ladekast ontworpen door Hans van der Laan. Foto auteurs.

Afb. 11. De opgang naar de koorzolder van bovenaf.
Foto auteurs.

nistische wending, die zijn werk voordien al had genomen. Daarbij bouwde hij zoveel mogelijk in de geest van de Bossche School.

Beschrijving Sint-Josephkerk

Stedenbouwkundige inpassing

De kerk staat in een ruim aangelegde wijk met veel groen. Door het samenkomen van de Kamperdijklaan en de Prins Bernhardlaan lag hier een perceel dat uitliep in een scherpe punt. Op dit ruime kavel positioneerde Vermeulen de (later gebouwde) pastorie, de vrijstaande, 28 meter hoge klokkentoren en de kerk. De rechthoekige kerk met een lengte van 26 meter en een breedte van 38 meter, staat iets gedraaid naar elk van de twee schuin op elkaar uitkomende straten. Bovendien

staan de kerk, de pastorie en de toren ook enigszins gedraaid ten opzichte van elkaar. Dergelijke hoekverdraaiingen typeerden tot in de jaren zestig veel gebouwen van de Bossche School. De apsis staat ongeveer op het oosten. Aan de Kamperdijklaan bevindt zich de ingang aan een bestraat entreegebied (afb. 3), met aan de zuidzijde (rechts) de hoge, vierkante toren (afb. 4). Tussen de toren en de kerk staat de pastorie. Door de plaatsing naar achteren ten opzichte van de toren is de voorgevel van de pastorie vanaf de straat nauwelijks te zien. Voor de pastorie strekt zich zo een klein, redelijk besloten plaatsje uit. De hoge, ranke toren staat dicht aan een lange straat en markeert de aanwezigheid van de kerk zo van grote afstand.

Exterieur van de kerk

De kerk bestaat uit een platte doos met een overhangend dak, met daaronder een horizontale, doorlopende vensterstrook (afb. 3). Verder zijn de gemetselde muren nagenoeg blind. Het dak lijkt door de vensterstrook los boven de gesloten doos te zweven. De muren zijn opgetrokken uit gele zogenaamde misbaksels, waarvan de meeste zijn kromgetrokken, getordeerd en soms ook gesinterd. In het metselwerk overheersen de strekken en op onregelmatige afstanden bevinden zich koppen. Het gebruik van de misbaksels om hun decoratieve waarde begon in het begin van de twintigste eeuw. Hier verlevendigen ze met hun onregelmatigheid in vorm en kleur de strak vormgegeven gevels. De daklijst bestaat uit overlappende houten delen die om en om voor en achter elkaar zitten. De voorste delen steken aan de onderzijde steeds iets uit.

De hoofdtoegang tot de kerkruimte bevindt zich in het noordelijke derde deel van de westgevel, in een dieper gelegen, glazen wand met stalen profielen boven een lage bakstenen borstwering. Zo is deze ingangspartij als enige onderdeel van de kerk open naar buiten. In de glazen wand steekt een

blokvormig portaal uit (afb. 9). Op de bakstenen zijmuren er van ligt een betonnen plaat. De twee toegangsdeuren aan de buitenzijde gaan op over de volle hoogte van het portaal. Het portaal steekt voor de helft naar binnen, waar het opnieuw twee hoge deuren bevat (afb. 6). In het muurvlak links van de hoofdingang zitten twee kleine vensters voor de sacristie erachter.

In de naar de splitsing in de weg gerichte noordgevel bestaat de enige onderbreking in het muurvlak uit een met zware, uit het gevelvlak stekende betonnen omlijsting. Deze markeert het venster van de ontmoetingsruimte erachter. De oostgevel bevat helemaal rechts een achterdeur en meer centraal een brede, ondiepe apsis, waarvan de plattegrond uit een segment van een cirkel bestaat. De zuidgevel staat aan een tuin met veel struiken en bomen met daarachter latere bebouwing. Aan deze zijde steekt de kleine rechthoekige aanbouw uit van de Mariakapel.

Exterieur pastorie en toren

De blokvormige pastorie met plat dak staat, van de straat af gezien, met zijn voorgevel achter de toren, aan een plaatsje dat aansluit op het entreegebied van de kerk. Een eenvoudig portaal omlijst de ingang. De asymmetrisch ingedeelde voorgevel aan het plaatsje bevat relatief weinig openingen en maakt vooral rechts een gesloten indruk. De naar de ruime tuin gerichte gevel aan de achterzijde is veel opener. De pastoor had tevens de beschikking over een garage.

De vierkante, bakstenen toren bereikt een aanzienlijke hoogte en herinnert aan Italiaanse campaniles uit de vroege middeleeuwen (afb. 4). Op verschillende hoogtes zijn rondom schijnbaar willekeurig lichtspleten aangebracht. De bakstenen opbouw boven een betonnen lijst bevat in elke gevel twee rechthoekige galmgaten. In de toren hangen sinds 1964 drie klokken, geschonken door de moederparochie in Renkum.

Afb. 12. Het interieur gezien in de richting van de dagkapel aan de westzijde. Foto auteurs.

Interieur

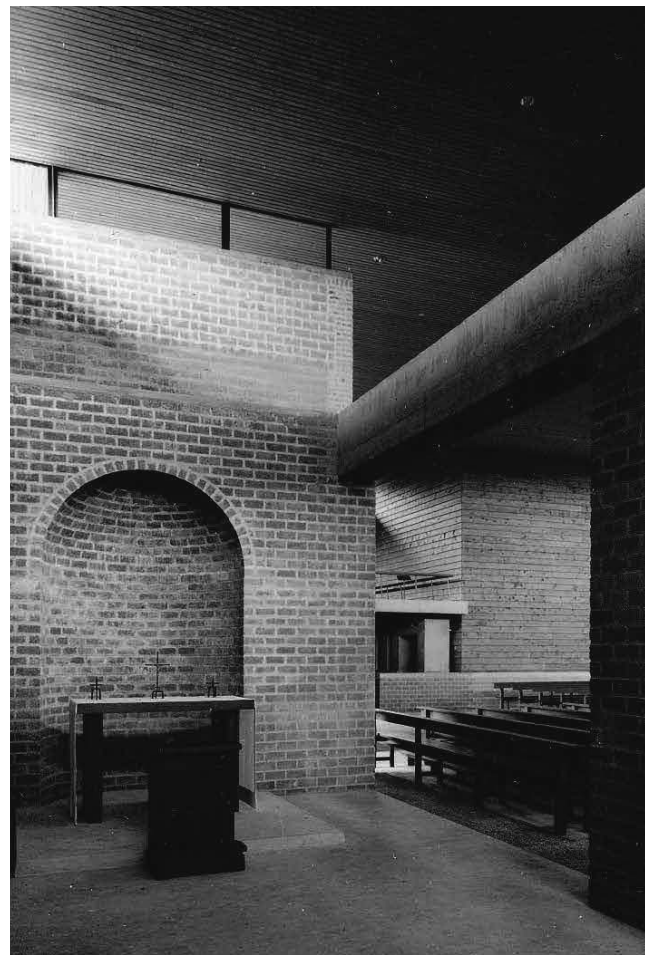
Deuren in de zijgevels van het ingangsportaal, dat met gesloten deuren aan de buiten- en de binnenzijde in volkomen duister is gehuld, leiden elk naar een lichtere entree (afb. 6). Deze tweede entree staat in open verbinding met de uitgestrekte kerkzaal. De zaal heeft tegenover de ingang, aan de oostzijde, een apsis (afb. 5, 7), met op een podium daarvoor het hoofdaltaar. De hoofdingang is niet onmiddellijk betrokken op het hoofdaltaar, doordat de apsis en het altaar niet recht tegenover de hoofdingang liggen. De wanden bestaan aan de binnenzijde uit betonstenen in halfsteensverband. De betonnen vloer vertoont het oorspronkelijke gewassen grind. Het plafond bestaat uit donkere houten deeltjes, die de ruimte een zekere warmte verlenen. De ingang en de apsis met daarvoor het liturgisch centrum zitten elk in een lange zijde van het rechthoekige gebouw. Met deze twee aandachtspunten schuin tegenover elkaar, dient de kortste as van de kerk als de overheersende. Aan weerszijden van de liturgische as, vooral naar het noorden toe, dijt de ruimte op indrukwekkende wijze uit, maar nergens staan onder het uitgestrekte dak tussensteunen. Dergelijke onverdeelde ruimtes komen binnen de Bossche School vaker voor, bijvoorbeeld bij veel kerken van architect Jan de Jong, waaronder zijn ondertussen afgebroken kerk uit 1959 in Rijswijk.

Langs de weidse ruimte bevinden zich diverse nevenruimten, die soms in open verbinding met de kerk staan en soms zijn afgescheiden. In de korte noordzijde bevindt zich in de noordwesthoek naast de ingang, de sacristie. Direct ten oosten daarvan grenst de voormalige doopkapel aan de kerkruimte (afb. 10). De treden naar beneden herinneren aan het afdalen naar rivier de Jordaan, waar de eerste doop plaatsvond. Het middelpunt kapel vormde de doopvont, die nu in de apsis staat (afb. 7). Een lichtkoepel in de boven de sacristie en doopkapel gelegen koorzolder

verlichtte het doopvont van boven. De koorzolder staat in open verbinding met de kerkruimte. Een mooi uit het zicht weggewerkte betonnen trap direct aan de noordelijke scheidingmuur van de hoofdingang leidt naar boven (afb. 11). Rechts van de doopkapel en de koorzolder scheidt een primitieve houten wand een aantal ruimten van de kerkzaal af. Hierachter bevinden zich ontmoetingsruimte De Sluis, een aantal dienstruimten en een klein ingangsportaal aan de oostzijde van de kerk. Oorspronkelijk zou dit nu afgeschoten deel uitmaken van de kerkzaal, met kerkbanken voor 200 personen op een verhoging.

In en voor de lage en zeer brede apsis aan de oostzijde strekt zich een bescheiden podium uit van beton met een hoogte van een trede. De apsis bevatte de Schola Cantorum, een klein koor dat a capella in het Gregori-

Afb. 13. De apsis van de dagkapel gezien naar het noorden. Archief parochie.

aans zong (afb. 7). Oorspronkelijk was het schoon metselwerk in de apsis zichtbaar. Nu onttrekken gordijnen dit metselwerk aan het zicht. Voor de apsis strekt zich het podium uit met een hoogte van drie treden. Op het hoofdaltaar stond vroeger de tabernakel, waarvan de priester voorlas. Oorspronkelijk was het podium omgeven door een lage muur met dezelfde hoogte als het podium (afb. 8). Deze fungeerde tegelijk als communiebank. De muur werd later verwijderd, toen onder invloed van het Tweede Vaticaans Concilie de opstelling van het liturgisch centrum in de Sint-Josephkerk werd veranderd, net als in vele andere katholieke kerken. De maatregelen van het Vaticanum II vroegen onder meer om een meer centrale plaatsing van het hoofdaltaar, zodat de priester voortaan achter het altaar kon staan, met zijn gezicht in plaats

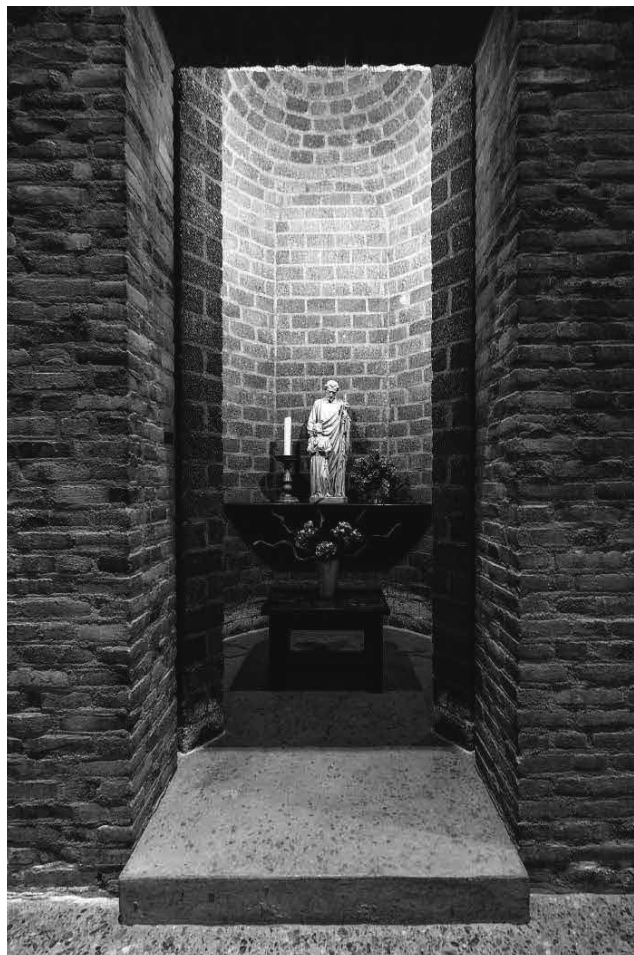
Afb. 14. Een van de houten biechtstoelen tegen de westmuur in de dagkapel. Foto auteurs.

van zijn rug gericht op de gemeente: ‘facie ad populum’ versus ‘facie ad orientem’ (met het gezicht naar het volk versus naar het oosten). Het zal ook de reden zijn geweest om de tabernakel te verplaatsen naar de Mariakapel. De ommuring van de altaarzone paste evenmin in de nieuwe opvattingen, doordat hij de afstand tussen het altaar en de gemeente vergrootte. De kerkgangers zitten aan de drie zijden rond het altaar. Links van de apsis staat de blokvormige betonnen preekstoel met een later aangebrachte houten balustrade (afb. 9). Juist door de minimalistische opzet vormt deze kansel een markant onderdeel van het interieur.

Links naast de hoofdingang, achter de in de ruimte stekende dwarsmuur in gele baksteen van het portaal, bakenen platte gemetselde pijlers en penanten die een betonnen

Afb. 15. De Mariakapel in de zuidmuur van de kerk. Foto auteurs.

balk dragen, de aan Sint-Joseph gewijde dagkapel af (afb. 12). Dergelijke colonnades zijn kenmerkend voor de Bossche School. De lange en ondiepe dagkapel loopt evenwijdig aan de westmuur. In het noordelijke uiteinde van de dagkapel, aan de kant van de hoofdingang, eindigt de ruimte in een halfronde apsis, waar nu de tabernakel van het vroegere hoofdaltaar staat (afb. 13). Tegen de buitengevel van de dagkapel staan ondiepe biechtstoelen van tropisch hout, die slechts weinig uitsteken, doordat ze tamelijk diep in de buitenmuur zijn verzonken (afb. 14). De kleuren, aangebracht naar advies van Wim van Hooff (1918-2002), zijn nog de oorspronkelijke. De veel voor de Bossche School-architecten werkende polychromeur (kleuradviseur) Van Hooff was verantwoordelijk voor het kleurenprogramma van de kerk. Van Hooff onderzocht hoe met kleurontwerpen de ruimte te begeleiden en ontwikkelde een eigen kleurtheorie. De biechtstoelen hebben een uiterst eenvoudige vorm, bestaande uit een grote en een wat kleinere deur. Aan de andere korte, zuidelijke, zijde van de kapel biedt een rechthoekige nis, een vroegere deuropening, plaats aan een altaar met een Mariabeeld. De banken in de dagkapel stonden oorspronkelijk elders in de kerk. Voor de plaatsing in de dagkapel zijn ze vermaakt. Hier stonden losse stoelen.

Een portaal, opgetrokken uit de gele baksteen van de buitengevel, aangebracht links in de zuidgevel, markeert de kleine, nagenoeg ronde Mariakapel (afb. 15). Van binnen is deze kleine apsis opgetrokken uit grijze betonsteen. De rond gemetselde koepel vertoont in het midden een ronde opening (oculus) waardoor daglicht naar binnen valt (afb. 16). Dergelijke koepels, maar dan zonder de opening, komen bijvoorbeeld ook geregeld voor in de kerkelijke architectuur van C.H. de Bever, die nauwe contacten onderhield met de architectenfamilie Van der Laan en verantwoordelijk was voor de toelating van studenten op de cursus Kerkelijke Architectuur.

Aangezien het kerkgebouw geen voorganger kende, kwam er een geheel nieuwe inventaris en inrichting. Mede dankzij de adviezen van frater Hans van der Laan was dit alles nauwkeurig op elkaar afgestemd. Hij stuurde de bouwpastoor Oosterbaan op 3 augustus 1961 vanuit de Paulusabdij in Oosterhout een rekening voor zijn diensten van in totaal 5.900 gulden: 'voor alles wat ik voor U gemaakt heb'. Verder noemde hij het ontwerpen van 'al het zilver- en het koperwerk dat de heer Noyons gemaakt heeft' (afb. 17). Voor het ontwerpen van de grote latafel in de sacristie met de liturgische gewaden, die tegenwoordig in de kerk staat (afb. 10) en de credens in de kerk rekende hij tien procent van de uitvoeringskosten ofwel 600 gulden. In totaal kwam hij zo uit op 6.500 gulden.

In het archief van de parochie bevindt zich nog een staat van 15 oktober 1960, waarin de gehele inventaris van dat moment met de begrote aanschafprijs staat vermeld, opgesteld door de adviseur bouwzaken van het Aartsbisdom Utrecht. De firma Nijenhuis uit Beek (bij Didam) leverde de banken. Niels Steenbergen vervaardigde een beeld van Joseph. Het kleed met de graflicging tegen de zuidmuur is een werk van de Vughtse kunstenaar Mols. In de kerk is de inrichting uit de bouwtijd nog vrijwel compleet aanwezig.

Conclusie en waardering

Architect Fons Vermeulen had, net als meer architecten in Noord-Brabant, het traditionalisme verruild voor een meer eigentijdse manier van bouwen. Zijn eerste kerk uit 1949 in Veulen sloot nog aan bij de eerste fase van de Bossche school, al had hij de cursus Kerkelijke Architectuur van Hans van der Laan toen nog niet gevolgd. Het type van de basilica genoot in die tijd een brede belangstelling bij zowel de architecten van de Delftse School als bij de daar uit voortgekomen Bossche School. De kerk in Heelsum uit 1961 past geheel in die modernistische wending die het werk van

Vermeulen toen had genomen. Hij stond zich er niet op voor de beginselen van het plastische getal van Van der Laan streng toe te passen. De kerk in Heelsum valt veel opzichten als experimenteel te typeren. Dat geldt ook voor de oorspronkelijke inrichting van het interieur, die nog niet was ingegeven door de ingrijpende nieuwe voorschriften van het Tweede Vaticaans Concilie.

Vermeulen plaatste drie losse elementen, toren, kerkruimte en pastorie, in een ruimtelijke compositie op een ruim, driehoekig perceel, waarbij de drie elementen opzichte van elkaar licht zijn gedraaid, zoals in die tijd binnen de Bossche School vaker voorkwam. De toren schermt een apart plaatsje af van het entreegebied van de kerk, waaraan de pastorie staat en vormt van verre een blikvanger in de omringende buurt. Het geheel vormt een ruim in het groen gelegen, ruimtelijke compositie met een hoge architectuurhistorische waarde.

Als modernistisch te beschouwen zijn de platte doos, het omlopende lintvenster, de

grote overspanning van de kap zonder tussensteunen en het puristische gebruik van bouwmaterialen. Op een aantal plaatsen paste Vermeulen echter ook sterk geabstraheerde, traditionele vormen toe, zoals de kolommen met betonnen architraaf als afscheiding tussen de dagkapel en de kerkzaal, de halfronde apsis in de dagkapel en de ronde Sint Josephkapel aan de zuidzijde. Deze combinatie leidt tot een spannende en verrassende ruimte, die door zijn weidsheid respect afdwingt. Vermeulen toonde overal de gebruikte materialen, baksteen, beton, gewassen grind, betonsteen, hout, staal, glas, zonder enige opsmuk. Indachtig de situatie in de periode van de wederopbouw betreft dat goedkope en gemakkelijk verkrijgbare materialen.

Het hoog opgetrokken en het, op het lopende lintvenster bovenin na, blinde muurwerk schermt de kerk af van de buitenwereld. Zo bracht Vermeulen een in zichzelf gekeerde, mystiek-schemerige gewijde ruimte tot

Afb. 16. De koepel van de Mariakapel. Foto auteurs.

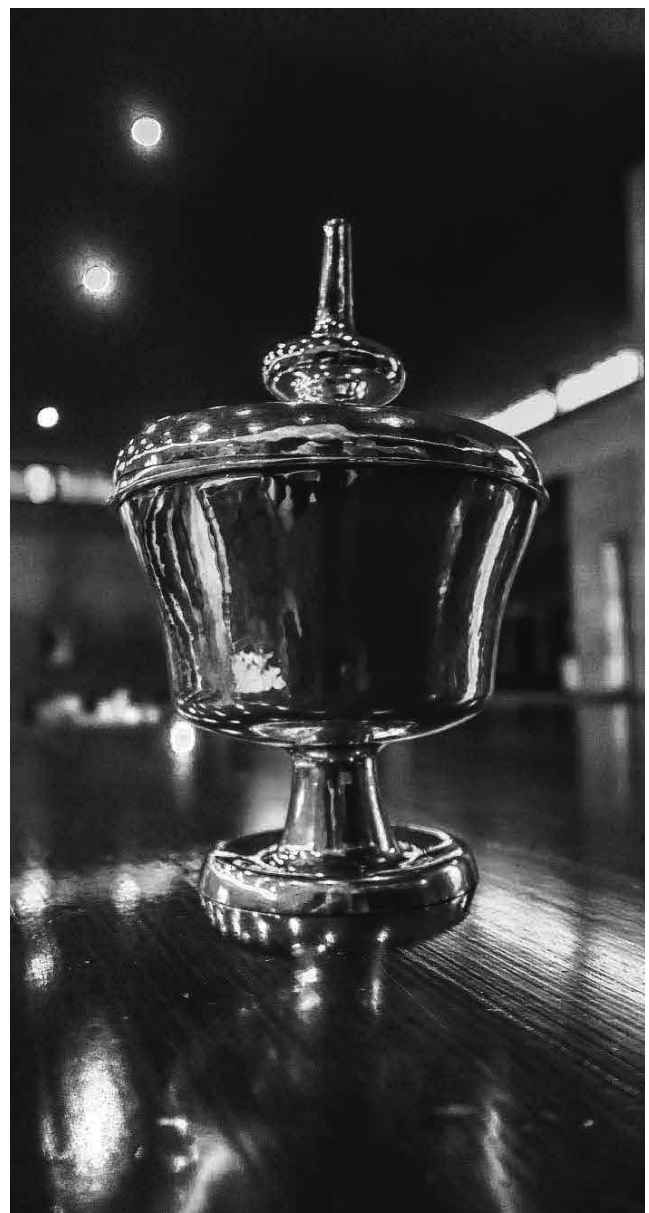
stand met enkel hoog invallend daglicht. De weidse kerkruimte staat in open verbinding met de omringende doopkapel, de koorzolder, de entree, de dagkapel, de apsis en de Mariakapel. Alleen de sacristie, de ontmoetingsruimte en wat kleinere dienstruimten zijn afgescheiden van de kerkruimte. De omringende ruimten, soms met verdekte toegangen, zorgen voor afwisseling en spanning en voorkomen dat de beschouwer het interieur als monotoon en voorspelbaar ervaart.

In een brief van 3 augustus 1961 aan de bouwpastoor vatte Van der Laan zijn indrukken samen: 'Ik heb aan Fons Vermeulen beloofd mijn indrukken bij het bezoek in Heelsum nog een keer in een brief samen te vatten, maar er is daarvan nog niet gekomen. Het uitwendige van de kerk waar ik het meest bezorgd over was heeft mij de beste indruk achtergelaten. De situatie is schitterend, de toren helemaal gaaf. Van binnen is het priesterkoor volkomen geslaagd zowel wat betreft zijn ligging in de kerk als de vorm. In het totale ruimtebeeld mis ik de vastheid van de buitenarchitectuur, maar ik denk dat dat pas goed komt als de zijgalerij tot stand zal komen. 't Zal dan blijken dat de ruimte dat element nog nodig had. Dat hoop ik tenminste'. Van die zijgalerij op de plek van de ontmoetingsruimte kwam het uiteindelijk nooit. Uiteindelijk sprak Van der Laan nog eens zijn dankbaarheid uit voor de keuze van de architect: 'Ik kan niet zeggen hoe dankbaar ik ben dat U aan de architect zo'n vertrouwen hebt gegeven, waardoor dit gebouw tot stand is gekomen, waardoor wij met onzer studie in Den Bosch weer een stap verder gekomen zijn.'⁶

Net als Jan de Jong bouwde Vermeulen in Heelsum een kerk met een zeer grote overspanning. Hij toonde zich uiterst creatief in het plaatsen van de omringende ruimten rond de kerkzaal. Van Jan de Jong zijn er echter geen kerken van dit type ongeschonden

bewaard gebleven. Alleen in Eindhoven staat nog een kerk van hem uit 1964, maar deze onderging een ingrijpende herbestemming tot kantoor. De enige resterende kerk van dit type door Vermeulen is daardoor een zeldzaamheid, waarvan de waarde nog wordt vergroot door het nog vrijwel in oorspronkelijke staat verkerende interieur. Als experimenteel voorbeeld van de Bossche School op basis van een modernistische vormgeving vertegenwoordigt de kerk, mede door zijn gaafheid, een zeer hoge architectuurhistorische waarde.

Afb. 17. Onderdeel van het door Hans van der Laan ontworpen zilverwerk. Foto auteurs.

⁶ Brief uit het kerkarchief van de parochie Heelsum.